

Галина Г. ТЯПКО*
Московский государственный институт
международных отношений

Оригинални научни рад
Примљен: 16. 12. 2024.
Прихваћен: 27. 2. 2025.

„ЖЕНСКО ПИТАЊЕ” У ВУКОВОМ РЕЧНИКУ ИЗ ДАНАШЊЕ ПЕРСПЕКТИВЕ

Кроз анализу фемининатива, који означавају вршиоце женских занимања, забележене у Српском речнику Вука Караџића, у раду се приказује језичка перцепција положаја жене у старој патријархалној Србији. У раду се користе два прва издања Српског речника, између којих је временски размак преко 30 година, што даје могућност да се упореде два језичка пресека и различите фазе језичке ситуације. Знатно допуњено друго издање узима се у раду за полазни извор. Анализиране су три врсте фемининатива за вршиоце разних занимања: (1) фемининативи произведени од одговарајућих именица мушког рода који се структурно и семантички међусобно слажу, (2) делимично асиметрични фемининативи код којих је поремећена семантичка веза са мушким „парњаком”, (3) потпуно асиметрични фемининативи који у Српском речнику немају мушки парњак.

Утврђено је да асиметричност именица које значе занимања оба пола јесте нестабилна и пролазна појава. Јачањем друштвених позиција жене асиметричност се поступно уклања.

У раду се говори о почетној фази кодификације српског народног језика када су се улоге жене и мушкарца у радном односу означавале једноставно кроз родну корелацију. Сложенији, транспозициони називи женских занимања уз помоћ облика м.р. појавили су се много касније као резултат корених друштвених промена те су зато у овом раду заобиђени.

Од прве деценије XXI века појавило се мноштво радова о данашњем функционисању „социјалних фемининатива”, док рано доба кодификације ове лексичке групе остаје у сенци, мада такође завређује научну пажњу јер је определило типолошке особине овог сегмента творбеног система које треба поштовати.

Кључне речи: Српски речник, фемининативи са значењем женских занимања, симетричне и асиметричне творевине.

У првом издању Српског рјечника (1818) налазимо прву информацију о саставу фемининатива у народном језику. Вук је унео у речник и објаснио оно што је већ постојало у народном говору, што је чуо и у чему је био сигу-

* g.tyapko@mgimo.ru; <https://orcid.org/0000-0003-3272-7311>

ран. Није много марио за унификацију описа тих именица и грађе уопште и није томе посвећивао посебну пажњу. То је био његов пионирски покушај да опише што пуније лексичко благо народног језика у којем се назире и конфигурација ондашњег творбеног система.

Фемининативи забележени у СР спадају у различите семантичке групе, разне бројности и структуре. Овај лексички слој у многоме одсликава друштвене односе ондашње Србије и статус жене у патријархалном сеоском друштву. Вук је одлично познавао ту средину јер се пре доласка у Беч и сусрета са Копитаром формирао као личност у патријархалној култури у којој је највишу власт и највеће поштовање уживао отац или мушкарац уопштено, док је жена имала подређену улогу и била сасвим невидљива у друштвеном и јавном животу. Речничка грађа показује да је њен живот био чврсто везан за породицу.

Већина фемининатива који у СР означавају улоге жене у кућним пословима повезана је са њеном породицом. Главно место жене одувек је била њена кућа, њено домаћинство, где је она могла да буде срећна или несрећна зависно од успешности брачног савеза, благостања породице и многих других фактора. На жени је била брига о деци, супругу и рођацима, о чему сведочи стара српска мудрост коју је Вук забележио у првом издању СР: *Не стоји кућа на земљи него на жени* (Карацић 1966: 163). У лексичком корпусу речника, дефиницијама и примерима, особито у другом издању, Вук је засведочио најважније активности жене у патријархалној сеоској заједници описујући их живо, зналачки, са елементима хумора, а понекад подсмеха и осуде. Кроз перцепцију језика успоставља се сложена, шаролика слика женског живота у старој Србији.

У корпусу првог издања СР издаваја се неколико семантичких група фемининатива:

- женска имена (*Ивка, Ивана, Јагода, Сељанка*)
- називи сродства (*пунџа, заова, јетрва*)
- локална или национална припадност (*Бачванка, Бијоградка, Српска, Српкиња*)
- занимања (*дадиља, травара, преља*)
- надимци: хипокористични (*лепотица, сека, балавица*); погрдни, иронични (*грудља* 'ein hasliches Frau', *лајавица* 'женска зла језика', *карачица*, 'она која се кара, die Schelterin' *луцпрда* погрд. 'луцкаста, неозбиљна особа, глупача', *лежавкиња* 'она која се стално излежава, лењивица, нерадница', *кушља* 'жена која је кушљава, чупава, има замршену, рашчупану косу, чупавица'; *каћипера, каћиперка* 'помодарка, гиздавица', *кићенка* 'женско које се много кити', *злопреља* 'рђава, лења преља', *злоткаља, 'schlechte Weberin'*);
- називи нечастиве силе у женском облику (*вештица, ђаволица, зипа, каменица, коњобарка, мађионица*). Дефиниција речи *вјештица* узима велики стубац у првом издању и проширена је на два ступца у другом (Карацић 1986: 116).

У другом издању СР, које је Вук објавио кроз три деценије, ове именице већ су добиле извесну „патину времена”. Према томе два прва издања СР, која одсликавају хронолошки, „вертикално” два језичка пресека, користимо при изучавању унутарјезичке конфронтације ослањајући се на опробани истраживачки модел (Нешчименко/Гајдукова 1994: 95; Нешчименко 2009: 10–11). С обзиром да је корпус другог издања СР знатно проширен, управо оно служи за нас као основни (полазни) извор за поређење грађе.

Свака од наведених група именица допуњује наше представе о животу жене у ондашњим приликама. Међутим, најважнију информацију о томе садрже фемининативи који приказују удео заједничког рада мушкарца и жене и групе „асиметричних” именица, које означавају вршиоце чисто женских или чисто мушких радова. Суоднос агентивних именица ових група, који се историјски поступно мењао у корист заједничког рада, уклањање асиметричности код великог броја маскулинатива и неки други сигнали показују јачање друштвених позиција жене кроз векове. Вукова запажања лако се упоређују са подацима данашњих извора и пружају поуздану слику о животу некада и данас. Обратимо се анализи „симетричних” и „асиметричних” фемининатива заступљених у другом издању СР који означавају вршиоце одређених занимања:

- 1) Фемининативи изведени од именица м.р., који заједно са њима чине структурно и семантички симетричне моционе парове;
- 2) Фемининативи код којих је поремећен семантички однос са мотивним речима м.р. (делимична асиметрија);
- 3) Фемининативи лишени било каквог корелатива м.р. (потпуна асиметрија).

1. Фемининативи у симетричним моционим паровима

У ову скупину спадају фемининативи мотивисани одговарајућим именицама м.р. Они служе за означавање особа, које се баве углавном сеоским радовима. У називима сеоских занимања превладавају домаће речи а њихова дефиниција дата је већином на немачком и латинском језику¹, понекад са примесом информације на српском језику:

- берачица*, f. 'die (Wein)leserin' < *берач*, m. 'der (Wein)leser. cf. тргалац';
паоркиња, f. 'die Bäuerin' < *паор*, m. '(у војв.) der Bauer, Landbauer';
купилица, f. 'која купи н. п. сијено, шљиве, die Leserin' < *купилац*, m. 'der Leser (Aufleser, Klauber)';
крајобера, f. 'die Schnitterin am Rande која на крају поља жање' < *крајобер*, m. 'der Schnitter am Rande';
сељанка, f. 'die aus dem nämlichen Dorfe ist' < *сељанин*, m. 'vide сељак 2';
сељакуша, f. 'die Bäuerin' < *сељак*, m. '1) der aus dem nämlichen Dorfe ist. 2) Dorfbewohner, Bauer, cf. сељанин';
певачица, f. (ист.) vide пјевачица < *певач*, m. (ист.) vide пјевач;

¹ Због уштеде места латински превод је изостављен (Г. Т.)

певачица, f. (Пес. и Срем.) 'die Sängerin' < *певач*, m. (Пес. и Срем.) 'der Sänger';
мобарица, f. 'die Arbeiterin auf der моба: *Мобарице* моје другарице! Удрите га колом и дилчком' < *мобар*, m. 'der auf der моба² arbeitet';
сапуниџица, f. 'die Seifensiederin' < *сапуниџа*, m. 'der Seifensieder';
најамлица, f. 'das Miethweib' < *најамлик*, m. 'der Miethknecht'.
хајдуџица, f. 'die Räuberin' < *хајдук*, m. '1) der Straßenräuber (in diesem Lande weniger abscheulich, und näher dem Heldenthume)³;

У прву скупину фемининатива спадају такође именице *пастирка* < *пастир*, *помотњица* < *помотњик*, *помоћница* < *помоћник*, *мајсторица* < *мајстор*, *титорка* < *титор*.

Информација на немачком и латинском језику понекад се не подудара.

Пажљивијим читањем Вукових семантичких дефиниција наилазимо понекад на неке разлике између мушкараца и жена у обављању истог посла. Тако, дефиниција речи *пастирка* на латинском језику говори да *пастирка* није потпуно исто што и *пастир* 'чобанин, овчар', што следи из немачког превода, него за разлику од немачког превода *пастирка* на латинском још спрема храну и храни овце, краве и козе, уп.

пастирка, f. 'die Hirtin, pastrix, femina pascens (oves, vaccas, capras)' < *пастир*, m. 'der Hirt, pastor'; cf. пастјерца;

У моционом пару *кестенарка* < *кестенар* налазимо да *кестенар* 'онај који продаје кестене' док је *кестенарка* 'она која пече и продаје кестене' (Карацић 1986: 384).

Из упоређења семантике српских фемининатива из овог списка и немачких еквивалената види се типолошка разлика између два језика: дублетност форманата и варијативност творбене основе код српских назива женских занимања и високи степен унификованости немачког творбеног модела који још тада врло јасно, доследно и једноставно изражавао историјску разлику између фемининатива и маскулинатива што отежава механички пренос творбених законитости типолошки различитих језика (о томе подробије у Пипер 2016: 41, 54).

1.1. Поређење састава и бројности изведених фемининатива у првом и другом издању Српског речника

У речнику Вука Карацића уочава се велика разлика између маскулинатива који означавају вршиоце (извођаче) различитих врста радова и релативно малог броја фемининативних изведеница од њих. Тако, без женског „парњака” у другом издању заступљена су занимања која траже образовање и стручну спрему попут: *адвокат* (у Војводини по варошима), *судија*, *књи-жар*, *књижевник*, *лекар*, *мађистор*, *новинар* (по варошима), *писар*, *писац*,

² Моба 'народни обичај (претежно младеж) добровољним радом помажу другим суседима (обично оним најбогатијим) у благовременом обављању обимнијих и хитнијих сеоских послова (жетви, купљењу шљива и др.)'

³ Даље следи тумачење речи *хајдук* у пет стубаца на више од две стране (Г. Т.)

учитељ; поштар; у војној служби: цариник, граничар, наредник (у Сријему) 'који људе наређује на робију', официр, стражар, витез, војник; у грађевинарству, занатима, пољским радовима: циглар, зидар, чобан, гњурац, гвожђар, резач, седлар, стаклар, ковач, радник (у Сријему) 'човјек који ради пољски рад', косач, ратар, шумар, угљар; у трговини и изради одевних предмета: набављач, продавац, чарапар, чипкар, кројач, крзнар, шеширија; у лову, рибарству и прехранбеној грани: ловац, алас 'рибар', рибар, кобасичар, месар, млекар, пекар, пивар; у сервису и превозу: бербер *vide* берберин, службеник (у Дубр. и Хрв.) *vide* слуга, *итд.*; у домену уметности: бубњар, глумац (у Дубр.), гудач, свирач, тамбураш *vide* тамбурија, трубач (о томе подробније у Матијашевић 1988: 124–128).

Асиметричних маскулатива, који означавају занимања, било је још више у првом издању СР. Вук је знатно попунио корпус другог издања новим фемининативима смањивши асиметрију код извесног броја мотивних именица мушког рода. Пораст фемининатива и те како видљив током неколико деценија које одвајају два прва издања СР. Тај процес узима маха и даље, узрокујући појаву све нових и нових моционих парова међусобно повезаних структурно-семантичким односом. Према томе постојање великог броја асиметричних, т.ј. без женског парњака маскулатива упућује на незаступљеност женског рада у многим доменима изван куће и домаћинства који су тражили школовање, посебну припрему за статусније занимање и што је најважније прихватање промене традиционалног статуса жене од стране друштва.

Без обзира на постојеће психолошке и друштвене препреке процес је почео. Вук је запазио извесну динамику у овом лексичком слоју који брзо реагује на промене споља. Активизација творбе фемининатива у домену занимања проузроковала је пораст моционих парова у корпусу другог издања.⁴ Тако у првом издању нису имали корелат ж.р. именице *баишчован*, *пећар*, *жетелац*, *копач*, *купилац*, *довијар* *итд.* У другом издању, кроз три деценије, региструју се изведенице *баишчованка*, *пећарка*, *жетељица*, *копачица*, *купилица* које допуњују називе занимања жене у обављању сеоских послова заједно са мушкарцима:

жетељица, f. 'die Schnitterin' < *жетелац*, m. 'Schnitter'.

копачица, f. 'die Graberin' < *копач*, m. 'der Graber'. Ове речи дају се без примера на српском. Изведеница ж.р. *копачица* значи женску особу која копа, окопава земљу, виноград и сл.

купилица, f. 'која купи н.п. сијено, шљиве' < *купилац*, m. 'онај чији је посао да сакупља покошену траву, пожњевено жито, отресене плодове и сл.; сабирач'.

После Вукових путовања појављују се и нове регионално маркиране именице за означавање сеоских радница попут:

жсетварица, f. '(у Ц.Г.) *vide* жетелица' < *жсетвар*, m. 'vide жетелац'. Овај синонимични пар забележен је тек у другом издању СР, после Вукова путовања у Црну Гору.

⁴ Иначе, активизација творбе парних фемининатива од одговарајућих маскулатива није нова појава и у другим словенским језицима, него има дугу историјску традицију (Непчиченко 2009: 12).

чешљарица, f. 'die Haarschmückerinn: Њу ми чешља седам чешљарица' < *чешљар*, m. 'der Kammacher').

чизмарица, *чизмарка*, f. 'die Stiefelmacherin' < *чизмар*, m. 'der Stiefelmacher'.

надничарка, f. 'die Tagelöhnerin' < *надничар*, m. 'der Tagelöhner';

најамница, f. 'das Miethweib' < *најамник*, m. 'der miethknecht' итд.

У другом издању је Вук проширио круг занимања, којима су се бавиле жене у његово доба, забележивши низ нових моционих парова, на пример, *довијарица* 'die Küchenaufseherin' < *довијар* 'der Küchenaufseher'.

Уз реч *довијарица* Вук бележи и регионално маркирану изведеницу *довијарка* (у нах. Рудн.) детаљно објашњавајући делокруг ове сеоске раднице: 'планинчина помотњица. А кад сиђу с планине, онда *довијарка* надгледа и служи сву децу у гријалици, die Helferin der Sennerin'. Из немачке дефиниције сазнајемо такође да *довијарка* ради и као помоћница *музије*.

Примећује се да се веома често нови фемининативи, који означавају женска занимања од исте мотивне именице м.р., бележе у СР са разним суфиксима у истој функцији. Према томе творба фемининатива обилује синонимним творевинама које могу образовати своје синонимно гнездо које је најчешће бинарног карактера, али може да има и више компонената (Ћорић 2008: 228; Нешчименко 2009: 11) попут: *кестенарица* / *кестенарка* < кестенар, *бељара* / *бељарица* < бељар, *чизмарица* / *чизмарка* < чизмар, *говедарица* / *говедарка* / *говедаруша* < говедар.

2. Фемининативи код којих је нарушен семантички однос са мотивним речима мушког рода

Моциони парови агентивних именица мушког и женског рода у сфери занимања, који су забележени у другом издању СР, одсликавају заједнички физички или ручни рад мушкарца и жене углавном на селу – у земљорадњи, сточарству, производњи млека, трговини на мало и старим традиционалним занатима који су помагали породици у вођењу и одржавању домаћинства. Престижнија занимања у друштвеној и јавној сфери била су искључиво мушка привилегија (мушки прерогатив). Као што смо видели, називи вршитеља тих занимања м.р. забележени су у СР у изобиљу. Посебно их је много у другом издању. Унесен је такође изванредан број нових фемининатива који чине моционе парове са одговарајућим маскулинативима.

Унутар ове групе издавају се парови у којима је заступљен исти структурни однос између агентивне именице м.р. и изведенице ж.р., али је поремећен семантички однос између њих. Реч је о маскулинативима, који означавају традиционална мушка занимања, титуле и звања у законодавној, извршној и судској власти на тим просторима попут *ага*, *бан*, *везир*, *ефендија*, *ишпан*, *капетан*, *каплар*, *латов*, *лаћман*, *ђакон*, *хоџа*, *џенерал*, *поглавар* итд. Изведенице ж.р. од ових именица имају друго семантичко „пуњење” јер жена једноставно није могла тада да буде у њиховој функцији. Језик је пресликао ову ситуацију доделивши изведеницама ж.р. друго значење – зна-

чење „супруге” у тим паровима, преместивши их из групе занимања у групу сродства.

Корпус другог издања показује активизацију фемининитета ове врсте. Вук је унео у друго издање читав низ нових изведеница ж.р. са значењем супруге наглашавајући значај институције брака, што је одговарало вредносним приоритетима српског друштва и Вука лично⁵. Успешна удаја девојке била је одувек велики догађај у патријархалној породици. Добра партија помагала је жени да се попне степеницу више и да се нада лепшој будућности.

Према томе у групи моционих парова, састављених од именица забележених у другом издању СР, заступљене су две врсте. У прву спадају моциони парови са структурно-семантичком корелацијом мотивне (основинске) речи м.р. и изведенице ж.р. Оба члана моционог пара значе исто занимање, исту функцију разликујући се само по полу. Агентивне именице м.р., које мотивишу одговарајуће фемининитиве, могу да улазе у њихову творбену основу читаве, без промена или у модификованом облику (уп. *копач* – *копачица*, *чизмар* – *чизмарка* / *чизмарица*, *говедар* – *говедаруша*, *крајобер* – *крајоберка*; *трговац* – *трговка* / *трговкиња*, *сељанин* – *сељакуша*, *жетелац* – *жетелица*, *купилац* – *купилица*).

У другу врсту спадају парови у којима је поремећен семантички међуоднос мотивне (основинске) речи м.р. и изведенице ж.р., иако се структурно не разликују од првог типа. Изведенице ж.р. у овим паровима према речничким дефиницијама означавају особу женског пола као супругу оног лица које је означено агентивном именицом м.р. Већином су то називи државних чиновника, припадника војске, црквених јерарха различитог ранга у ондашњим друштвеним приликама за које се користе речи страног порекла – турцизми, мађаризми, германизми, русизми, уп.: *ага*, м. 'der Aga (Herr)' → *агиница* 'die Frau des Aga'; *везир* 'der Vezir: *Не боји се цара ни везира; Браћо моја, осам везирова*' → *везировица* 'die Frau des Vezir'; *ђакон*, м. 'der Diakon' → *ђаконовица* 'des Diakons Frau'; *ефендија*, м. 'Titel eines türkischen Gelehrten (Kadi oder Chodscha)' → *ефендијница*, ф. 'die Frau des ефендија'; *капетан*, м. 'der Hauptmann, Feldhauptmann' → *капетаница*, ф. 'die Frau des Feldhauptmannes'; *џенерал*, м. 'der General' → *џенераловица*, ф. 'die Generalin'; *пон*, м. 'der Weltgeistliche' → *попадија* 'die Popenfrau'.

Творба фемининитета са значењем супруге неког лица гради се већином у три ступња: (1) именица м.р. са значењем вршиоца неке дужности, (2) присвојни придев од ове именице, (3) назив супруге (уп. *везир* → *везиров* → *везировица*, *џенерал* → *џенералов* → *џенераловица*, *ђакон* → *ђаконов* → *ђаконовица*, *каплар* → *капларов* → *капларовица*; *ага* → *агин* → *агиница*, *хоџа*

⁵ Живећи у Бечу више од три деценије Вук се полако мењао, навицавајући на престонички начин живота и европске вредности. Са појавом женске деце схватио је важност образовања за девојке. Љ. Стојановић, најбољи Вуков биограф, описује Вукове бриге око васпитавања Мине, његове кћери коју је нежно волео и много полагао на њено образовање. Поред школе нарочито је изучавала стране језике, музику и сликарство. Била му је секретар за страну преписку, и превела је Народне приповетке на немачки језик. Васпитавала се за велику госпођу, а не за обичну грађанску домаћицу, сматрао је Вук. Имао је велике захтеве и према Мининим удварачима тражећи за вољену ћерку што бољу партију (в.: Стојановић 1987: 706).

→ *хоџин* → *хоџиница*, *ефендија* → *ефендијница*). На исти начин граде се називи супруге представника других грађанских занимања, напр. *учитеља* и *мађистора*:

учитељ, m. 'der Lehrer' → *учитељев* → *учитељевица*, f. 'die Frau des Lehrers';
мађистор, m. 'vide учитељ' → *мађисторов* → *мађисторовица*, f. 'vide учитељевица'.

Вук је забележио у првом и другом издању СР речи *учитељ* и *мађистор* и називе њихових супруга, али није унео називе распрострањених данас женских занимања *учитељица* и *мађисторка* јер је било још прерано за то.

Мање је заступљена творба именица са значењем супруге од првога ступња попут *капетан* → *капетаница*, *поглавар* → *поглаварица*. Још ређе срећу се позајмице са значењем супруге што потврђује општесловенску тенденцију (Нешчименко 1966: 33). Редак пример за то је изведеница *попадија* (уп. рус. *попадья*).

Одреднице мотивних и изведених речи у овим паровима битно се разликују између себе. Тако, на пример, *кмет* према Вуковој дефиницији, није супруг *кметице*, него 'знатни сељак'. Дефиниција речи *кмет* у другом издању заузима два ступца где се објашњава шта све значи бити *кмет*, док се изведеница *кметица* преводи једноставном синтагмом: 'die Frau des *кмет*' и ништа више. На основу тога може се извести закључак да именице м.р. у њима и даље остају асиметричне творевине. Већином су то називи државних чиновника, припадника војске, црквених јерарха различитог ранга у ондашњим друштвеним приликама за које се користе речи страног порекла, и низ грађанских занимања која су историјски сматрана мушким прерогативом.

Код Вука нема устаљене дефиниције при семантизацији фемининатива са значењем супруге: приказује њихово значење на страном језику или мешајући страни и српски текст, уп.: *латовљевица* 'die Ueberreitersfrau', *лаћмановица* 'die Lieutenantsfrau', *крчмарица* 'die Birthin'; *ефендијница* 'die Frau des *ефендија*', *ишпановица* 'des *ишпан*⁶ Frau', *кметица* 'die Frau des *кмет*', *кнегиња* 'die Frau des *кнез*' и сл.

У првим деценијама XXI века стари творбени модел за назив супруге од присвојног придева одговарајућег маскулинатива развио је уз помоћ медија још једно значење – ословљавање статусних особа женског пола, страних (а касније и домаћих) политичарки, познатих по свом друштвеном ангажовању, попут *Меркелове*, *Тачерове*, *Мејове* и сл. уколико се именују без њихових личних имена (уп. Ћорић 2008: 223).

⁶ Ишпан (у Војв.) der Aufseher der Arbeiter (der Span, жупан in Krain) у Војводини за време Аустро-Угарске назив за настојника, управитеља на властелинском или спахијском имању, шпан; поглавар жупе, жупан у Угарској.

3. Фемининативи са значењем занимања без корелатива мушког рода (потпуна асиметрија).

У првим издањима СР штампаним за живота Вука Караџића велики део фемининатива нема одговарајући парњак м.р. Реч је о асиметричној појави која је забележена код агентивних именица које означавају особе мушког и женског пола. У семантичком погледу је то јасно уочљива, „рељефна” лексика. Већином означава особе женског пола по занимању, породичним обавезама, спољашњем изгледу, душевном складу, особинама понашања, погледу на свет.

Настанак ових речи јесте језичка перцепција међуљудских односа у патријархалној сеоској породичној задрози, језичко опажање природне поделе рада на основу пола или традиционалне поделе рада између мушкарца и жене.

У другом издању СР забележени су следећи непарни фемининативи:

редара, f. 'die Frau, die Reihe der Haushaltung trifft; Гдје је много жена у кући, ондје једна редује (т.ј. готови јело, пере судове и мијеси хљеб) једну недељу дана (и та се зове онда редара), а друга другу и т.д. (Караџић 1986: 885) cf. *редуша*, *маја*⁷;

редуша, f. vide *редара*;

белиља, f. 'die Bleicherin' (жена која бели платно)⁸;

везиља, f. 'die Stickerin: У *везиље* свилу куповати';

дадија и *дадиља*, f. 'das Kindsmädchen, die Kindsfrau. (особа која гаји, чува децу, васпитачица, неговатељица)';

дојилица, *дојиља* vide *дојкиња*, f.;

дојкиња, f. 'жена која доји дете, своје или туђе';

музиља, f. (у Хрв.) 'која музе, die Melkerin';

нарикача, f. (у Кастелима.) 'жена којој се плати, за мртвцем да *нариче*, Klageweib. Гдјекојим мртвацима и пријатељи пошаљу по *нарикачу*, и тако их се може над једнијем по више састати. Свака у почетку својега *нарицања* каже ко ју је послао, па онда почне хвалу мртвоме, а најпослије заврши поздравом свима мртвима из оне куће од онога ко је њу послао';

плетиља, f. 'die Strickerin';

праља, f. 'die Wascherin, cf. *периља*;

периља, f. vide *праља*;

преља, f. 'die Spinnerinn, netrix' (жена која преде);

травара, f. 'жена која даје траве, die Kräutlerin, die Kräuterfrau';

кравајноша, f. 1852 (у Бачкој) 'она која крваљ износи: Даруј дете вашу *кравајношу*';

породиља, f. 'die Wöchnerin, Kindbetterin';

родиља, f. (у Дубр.) vide *породиља*.

У групу непарних фемининатива спадају такође различити надимци (хипокористични, погрдни или иронични):

⁷ Вук у другом издању СР наводи као синоним речи *редара* и *редуша* фемининатив *маја* 2 са примером: „Бе је много *маја*, ту је мало *јаја*” (Караџић 1986: 481). У овом значењу реч *маја* такође нема корелатива мушког рода (Г. Т.)

⁸ У СР има и основна реч *мезилац*, али она има посве друго значење 'који веже виноград, der Rebenbinder, cf. *везач*' (Караџић 1986: 481). Реч *везач* Вук је додао тек у друго издање СР. Примером на српском језику у одредници *везиља* у другом издању СР наглашен је контраст у значењу именице м.р. и фемининатива (Г. Т.).

лепотница, f. хип. 2) 'ein Mädchenname, den die Schwiegertochter z.B. ihrer ledigen Schwägerin gibt' (име одмила које млада, невеста даје девојкама из мужевљевој породице) cf. **златоје**: Нова млада не смије (од стида) никога у кући звати по имену: за то је обичај да она, пошто се доведе, свима кућанима (мушком и женском) надјене нова имена; тако н.п. <...> девојке зове **убавицом**, **лепотницом**, **секом**, **госпођицом**, **голубицом**, и т.д. (Карацић 1986: 306);

зрдуља, f. (е Ц.г.) 'ein häßliches Frauenzimmer, besonders als Schimpfwort'

каћипера, **каћиперка**, f 'ein Frauenzimmer das sich gern ziert' (помодарка, гиздавица);

кићенка, f. 2) 'женско које се много кити';

злопреља, f. 'schlechte Spinnerin: **Злопреља** јаду доцјетила';

мушкобана, f. 'ein Frauenzimmer, das sich wie ein Mann benimmt';

наметница, f. 'ђевојка, или удовица, која се намеће коме да је узме, cf. наметкиња':

Коју оћу, ону ми не даду,

Коју не ћу, ону ми намећу;

А ја јунак **наметнице** не ћу,

Да се не би никад оженио — ;

наметкиња, f. vide **наметница**:

Коју не ћу ону ми намећу,

А ја јунак **наметкиње** не ћу — ;

намигуша, f. обично погрд. 'жена која радо намигује на кога, die gerne zuwinkt';

нацагбаба, f. обично погрд. 'eine böse Frau die gerne zankt' (зла, цандрљива, свадљива особа (обично женска); уопште зла, рђава женска особа);

подводница, f. обично погрд. 'die Kupplerin' (подводица, подвођачица, сводница)⁹.

Асиметричност појединих фемининатива из овог списка, забележених у првом издању СР, била је уклоњена већ у другом издању, што говори о настављености и поступном сужавању ове појаве. Није уобичајено да су изведене речи ж.р. које значе занимање забележене су раније од мотивних речи м.р. Тако је именица **отровница** као погрдни назив за особу женског пола забележена у првом издању СР док је мотивна реч м.р. **отровник** унесена касније у друго издање (Карацић 1986: 665). У првом издању СР забележена је именица ж.р. **ткаља** 'die Weberin', док је корелативну именицу м.р. **ткалац** 'der Weber' Вук унео тек у друго издање.

Творбени модел појединих асиметричних фемининума такође индиректно упућује на потенцијални мушки парњак. У саставу сложеног афикса неких асиметричних именица, које немају у речнику корелат мушког рода, присутан је сегмент форманта м.р.:

дојити → [дојилац] → **дојилица**;

трав → [травар] → **травара**

Данашњи лексикографски извори често потврђују постојање оба парњака моционог пара. Тако именица **разложница**, f. 'која нечим располаже, управља' у првим издањима је асиметрична лексема јер Вук није забележио основинску реч **разложник**, док ју је речник МС забележио у посебној одредници (!).

Творба асиметричних фемининатива забележених у СР је посебна тема. У краћем коментару хтели бисмо само скренути пажњу на могућност различите интерпретације творбе појединих речи. Тако именица **ткаља** може

⁹ Именице м.р. **подводник** још нема (Г. Т.)

бити изведена од глагола *ткати* (*ткати* > *ткаља*), а може и од именице *ткалац* (*ткалац* > *ткаља*), именица *отровница* може бити изведена од именице *отров* (*отров* > *отровница*), а може и од именице *отровник* (*отровник* > *отровница*). Избор творбеног модела утицаће на облик творбеног форманта. Пракса показује да код већине парних фемининатива код Вука и данас као мотивна реч служи одговарајућа агентивна именица мушког рода уколико стварно постоји. Поред тога је сам инвентар творбених форманата, које је забележио Вук код фемининатива са значењем занимања, остао готово исти (уп. Одбор 2018: А 4). Занимљиво је да је већина асиметричних фемининума, које је Вук забележио у СР, заступљена у савременим лексикографским изворима и то без стилских ограничења. Значи, то је жива лексика, можда са нешто слабијом фреквенцијом.

*

На основу поређења грађе два прва издања СР (1818, 1852), анализирани у овом раду, може се закључити да се у почетној фази кодификације српског народног језика поступно одвијао процес творбе фемининатива са значењем радних активности. Повећањем броја именица ж.р., које означавају вршиоца одређеног занимања женског пола, језик је одговарао на све веће ангажовање жене у подели рада што је било знак времена.

Без обзира на запажену појаву састав назива женских занимања од агентивних именица м.р. означен је границом коју жена у Вуково доба није смела да пређе јер историјски гледано агентивна улога мушких особа у привредним и друштвеним пословима доминирала је вековима. У СР забележен је богат и разноврстан састав назива чисто мушких занимања који спадају у асиметричне творевине јер нису имали женски парњак. У овој групацији назива традиционалних мушких занимања издваја се подгрупа делимично асиметричних творевина које означавају статусна занимања, звања и титуле у ондашњим приликама, где се ретко нађе какав српски термин, јер су изражени искључиво именицама страног порекла. Код њих је нарушен семантички склад са изведеницама ж.р. које не значе исто што и мотивна реч као код симетричних парова него су развиле значење „супруге” вршиоца статусне дужности мушког пола. Вуков речник потврђује то посебном творбом изведених именица ж.р. Не граде се непосредно од одговарајућих маскулинатива него од присвојних придева изведених од њих. Уочена је велика разлика у семантизацији саставница оваквих парова. Текст одредница код именица мушког и женског рода разликује се садржином и величином – врло кратко и једноставно дефинише се значење супруге док занимање мушке особе Вук описује често као малу историјску причу – сликовито, детаљно и зналачки (уп. *кмет* и *кметица*, *кнез* и *кнегиња*). Према томе, именице м.р. из ове групе барем за оно доба требало би третирати као асиметричне творевине.

Појава асиметрије снажно је изражена у СР и код агентивних именица ж.р. које немају мушки парњак и означавају традиционална женска занимања повезана са мајчинством, породичним обавезама и вођењем куће.

На основу спроведене анализе може се извести главни закључак да управо суоднос симетричних и асиметричних именица женског и мушког рода код назива мушких и женских занимања карактерише степен ангажованости жене у друштвеном и јавном животу у различитим епохама.

Извори

- Караџић 1966:** Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник: (1818)*; приредио П. Ивић (Сабрана дела Вука Караџића; књ. 2), Београд: Просвета.
- Караџић 1986:** Вук Стеф. Караџић, *Српски рјечник: (1852). 1, [А–П]*; приредио Ј. Кашић (Сабрана дела Вука Караџића; књ. 11/1), Београд: Просвета.
- Караџић 1986:** Вук Стеф. Караџић, *Српски рјечник: (1852). 2, [Р–Ш]*; приредио Ј. Кашић (Сабрана дела Вука Караџића; књ. 11/2), Београд: Просвета.

ЛИТЕРАТУРА

- Матијашевић 1988:** Ј. Матијашевић, Вуков рјечник као извор грађе за социolingвистичка проучавања, *Научни састанак слависта у вукове дане*, 17/1, 123–131.
- Нешчименко 1966:** Г. П. Нешчименко, Явление асимметрии у существительных со значением лица в чешском языке, Москва: *Сов. славяноведение*, 2, 31–41.
- Нешчименко/Гајдукова 1994:** Г. П. Нешчименко, Ю. Ю. Гайдукова, К проблеме сопоставительного изучения славянского именного словообразования, у: Г. Нешчименко (отв. ред.), *Теоретические и методологические проблемы сопоставительного изучения славянских языков*, Москва: Наука, 93–126.
- Нешчименко 2009:** Г. П. Нешчименко, Существительные женского рода со значением лица в чешском и русском языке: Тенденции развития, у: В. В. Красных, А. И. Изотов, В. Г. Кульпина (ред. колл.), *Язык, сознание, коммуникация: Сб. научных статей, посвященный памяти заслуженного профессора МГУ Александры Григорьевны Широковой*, Москва: МАКС Пресс, 10–16.
- Одбор 2018:** Одбор за стандардизацију српског језика. *Како именовати занимања и титуле женских особа* <<https://www.ossj.rs/odluke-i-saopstenja/kako-imenovati-zanimanja-i-titule-zenskih-osoba/>>. 07.12.2024.
- Пипер 2016:** П. Пипер, О социјалним фемининативима у српском и другим словенским језицима, *Јужнословенски филолог*, LXXII/3–4, 35–65.
- Стојановић 1987:** Љ. Стојановић, *Живот и рад Вука Стефановића Караџића*, репринт издања из 1924, Београд: БИГЗ.

Ђорић 2008: Б. Ђорић, *Творба именица у српском језику : одабране теме*, Београд: Чигоја штампа.

Галина Георгиевна Тяпко

„ЖЕНСКИЙ ВОПРОС” В СЛОВАРЕ ВУКА КАРАДЖИЧА ИЗ СОВРЕМЕННОЙ
ПЕРСПЕКТИВЫ

Резюме

Статья посвящена изучению языкового материала, отражающего трудовые будни женщины в сербском патриархальном обществе. С этой целью исследованы феминативы, обозначающие женские профессии, зафиксированные В. С. Караджичем в первых двух изданиях «Сербского словаря» (1818, 1852).

В качестве основного источника использовано второе, более полное издание, позволившее выявить наметившуюся динамику в образовании ранее не зафиксированных женских профессий, участвующих в разделении труда.

Феминативы, обозначающие профессии, представлены в «Сербском словаре» тремя группами: феминативами, мотивированными существительными м.р., обозначающими профессии (симметричные номинации); феминативами с нарушенной мотивацией с производящим существительным м.р. (частичная асимметрия); феминативы, обозначающие чисто женские профессии (асимметричные номинации).

Явление асимметрии особенно ярко выражено в народной речи на ранней стадии ее кодификации в качестве литературного языка. Асимметричных существительных, обозначающих названия чисто женских и чисто мужских профессий, в первом издании словаря гораздо больше, чем во втором. Асимметрия нестабильное и проходящее явление. С расширением парных феминативов явление асимметрии постепенно сужается. Анализ показал, что именно соотношение симметричных и асимметричных существительных ж.р. и м.р., обозначающих названия мужских и женских профессий, отражает реальный статус женщины в разные исторические периоды.

Ключевые слова: Сербский словарь, феминативы, женские профессии, симметричные и асимметричные образования.